

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Харківський національний університет внутрішніх справ

Факультет № 6

Кафедра фундаментальних та юридичних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

**з навчальної дисципліни «Історія правоохоронних органів»
обов'язкових компонент освітньої програми
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
за темою «Історія правоохоронних органів в роки Другої світової війни».**

262 Правоохоронна діяльність

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 25.09.2023. № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023. № 5

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 22.09.2023. № 8

Розглянуто на засіданні кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін
факультету № 8 (протокол від 18.08.2023).

Розробники:

1. Завідувач кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент **Холод Ю. А.**
2. Доцент кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент **Зайцев Л.О.**
3. Доцент кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 ХНУВС, кандидат історичних наук, доцент **Головко Б. Г.**

Рецензенти:

1. Завідувач кафедри теорії та історії держави і права факультету № 1 ХНУВС, кандидат історичних наук, доцент **Логвиненко І. А.**
2. Професор кафедри міжнародного права Харківського національного університету ім. В. М. Каразіна, доктор юридичних наук, професор **Гавриленко О. А.**

План лекції

- 1. Правоохоронні органи провідних світових держав.**
- 2. Перебудова правоохоронних органів СРСР і УРСР.**
- 3. Спроби створення правоохоронної системи на територіях, тимчасово окупованих нацистами.**

Рекомендована література:

Основна:

1. Історія держави і права України: підручник / за редакцією О.М. Бандурки. Харків, ХНУВС, 2019. 448с.
2. Гавриленко О. А. Історія держави і права України: хрестоматія-практикум : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів України напряму підготовки 6.030202 – «Міжнародне право» / О. А. Гавриленко, І. А. Логвиненко, Л. В. Новікова. –Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. 309 с.

Додаткова:

1. Бандурка О.М., Греченко В.А., Ярмиш О.Н. Поліція в Україні. Х., 2012.
2. Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2 кн. Кн.1. К.: Либідь, 1994. 432 с.; Кн.2.-688 с.
3. Веденєєв Д. Органи позасудового переслідування <http://memory.gov.ua:8080/data/upload/publication/main/ua/1498/17.doc>
4. Михайленко П. П. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв. Київ : Генеза, 2000. –Т. 2 : 1926–1945. 1999. 406 с.
5. Сухонос В.В. Організація і діяльність прокуратури в Україні. Суми, 2014.
6. Микола Арсенич. Він створив Службу Безпеки ОУН <http://www.istpravda.com.ua/digest/2011/02/18/25513/>

Текст лекції:

1. Перебудова правоохоронних органів провідних країн світу в умовах війни.

З початком Другої світової війни на більшості території воюючих держав був встановлений особливий військовий стан, згідно з яким органи внутрішніх справ були підпорядковані військовій владі. До існуючих функцій додалася функція захисту населення, території від військових посягань, безпосередня участь у бойових діях, боротьба з дезертирством, диверсантами, охорона воєнних об'єктів, забезпечення евакуації населення, матеріальних цінностей та інше. Змінювалася структура, форми та методи діяльності органів внутрішніх справ. Частина особового складу передавалася у воєнні підрозділи, контррозвідку, органи державної безпеки. Подекуди органи внутрішніх справ стали організаторами руху опору на територіях, окупованих іноземними військами.

Франція. Ще напередодні війни уряд Франції розширив компетенцію поліції. "Сюрте Женераль" було перейменовано в "Сюрте Насьональ. В межах одного відомства було об'єднано кримінальну поліцію, політичний розшук та контррозвідку. Завдяки активній діяльності поліції в напрямку забезпечення державної безпеки була розкрита змова французьких фашистів, заарештовано ряд агентів Абверу. В період бойових дій разом з військовими в операціях брали участь спеціальні воєнізовані підрозділи поліції – республіканські загони безпеки та жандармерія.

В кінці червня 1940 р. німецькі війська захопили Париж. Частина поліції перейшла на нелегальний стан, майже 40 тисяч поліцейських взяли активну участь у русі опору.

З встановленням окупаційного режиму та створенням маріонеткового уряду Петена-Лавалля поліція Франції фактично була підпорядкована окупаційній адміністрації. Були встановлені правила взаємовідносин між Гестапо, СД та префектами поліції. 29 липня 1942 р. затверджені загальні положення підпорядкування, які 16 квітня 1943 р. були розповсюджені по всій території Франції.

У 1943 р. в Управлінні Гестапо було створено спеціальне відділення по нагляду за французькою поліцією.

Патріотично налаштовані офіцери Сюрте, які перейшли у підпілля або виїхали за межі Франції, були залучені до організованої генералом де Голлем таємної служби БСРА (Центрального бюро дізнання та дій). У 1944 р. Тимчасовим урядом де Голя був створений апарат державної безпеки ДСТ (Дирекція безпеки), включений як політична таємна служба до складу Сюрте Насьональ.

Напередодні звільнення Парижу, 15 серпня 1944 р. німецьке командування зробило спробу роззброїти поліцію міста. Поліцейські відповіли загальним страйком і невдовзі взяли участь у повстанні парижан. В боях на боці повсталих

загинуло 154 поліцейських. 24 серпня Париж було звільнено повстанцями та французькими військами. Поліція приступила до виконання своїх традиційних обов'язків.

Англія. В Англії за період війни організація та діяльність поліції не зазнала докорінних змін. Водночас, умови воєнного стану наклали свій відбиток і на неї.

На перший план вийшла робота, пов'язана з забезпеченням державної безпеки. За завданням таємної служби у центральному апараті "Скотланд Ярда" був утворений спеціальний відділ, що займався справами, пов'язаними з забезпеченням державної безпеки і тісно співпрацював з відділом кримінальних розслідувань.

Загальна поліція, окрім виконання своїх традиційних завдань, займалася питаннями цивільної оборони, протиповітряної безпеки, світломаскування, забезпечення безпеки та порядку у бомбосховищах тощо. У сільській місцевості під контролем поліції діяли загони самооборони.

США. Сполучені Штати Америки не зазнали прямої воєнної агресії стосовно своєї континентальної території, тому в цілому структура та організація діяльності поліції не змінилася. Напередодні війни, і особливо під час неї, нацистська Німеччина робила спроби широко використовувати своїх прибічників з пронацистських організацій на території США. Шпигунсько-підривна робота цих організацій значною мірою викликала необхідність створення у 1939 р. при ФБР контррозвідувального підрозділу. Таким чином, як і у Франції, в межах одного федерального відомства було об'єднано політичний і кримінальний розшук та контррозвідку. У роки війни ФБР під лозунгом боротьби з нацистською агентурою розгорнула діяльність політичної розвідки та контррозвідки на всій території Центральної і Латинської Америки, сформувала цілу мережу своїх представництв та агентів.

Німеччина. До початку Другої світової війни поліція Німеччини остаточно сформувалася як опора тоталітарного нацистського режиму. Ще декретом 17 червня 1936 р. була визначена націонал-соціалістська концепція поліцейської служби згідно якою вона була повинна: 1) виконувати волю єдиного керівника; 2) оберігати німецький народ від всяких спроб його знищення з боку внутрішніх та зовнішніх ворогів. Для досягнення цієї мети, поліція повинна бути всемогутньою."

27 вересня 1939 р. була здійснена реорганізація поліції. Єдиним загальноімперським органом безпеки стало Головне управління імперської безпеки (РСХА). Гестапо у 1943 р. було дещо реорганізовано, що додало йому ще більш виразно терористичного характеру, після капітуляції Німеччини Законом №2 Контролюючої ради у Німеччині гестапо було ліквідовано та оголошено поза законом.

Італія. Фашистський режим в Італії, у порівнянні з Німеччиною, не зміг повністю підкорити собі увесь державний механізм, але вплив його на поліцейну систему був тут досить сильним. Загальна поліція Італії не зазнала суттєвих змін. Особлива увага приділялася організації та діяльності спеціальних

поліційних сил – корпусу громадської безпеки та корпусу жандармів. На них покладалися такі повноваження: участь у військово-поліцейських операціях; захист прифронтової зони, комунікацій, підприємств; підтримка військової дисципліни; нагляд за виконанням законів та виконанням розпоряджень військової влади; боротьба з диверсантами; захист території тощо.

Японія. Японська поліція була одним з вагомих інститутів проведення мілітаристсько-агресивної політики, засобом фізичного та духовного придушення японського та всіх інших народів окупованих територій. Окрім поліцейських (охоронних) функцій поліція виконувала жандармсько-репресивні функції у тісній взаємодії зі збройними силами. Згідно з декретом 1913 р. про організацію столичної поліції, поліція виконувала широке коло обов'язків не тільки в галузі правопорядку, а й у сфері санітарної служби, підприємництва, навіть розглядала трудові спори. Кількість поліції визначалася певними нормами: у 1941 р. - 1 поліцейський на 872 жителя; у Токіо - 1 поліцейський на 251 жителя, в Осаці - 1 поліцейський на 493 жителя. Після поразки Японії у Другій світовій війні значна кількість поліцейських продовжувала нести службу при американській окупаційній адміністрації.

2. Зміни у правоохоронній системі УРСР. До кінця 30-х років в цілому завершився процес формування НКВС СРСР як союзно-республіканського наркомату, централізованого органу з чітко визначеними функціями. В умовах тоталітарного режиму НКВС фактично став "державою у державі". Тільки в центральному апараті НКВС налічувалося близько 40 головних управлінь та інших підрозділів і лише одне з них – Головне управління робітничо- селянської міліції виконувало функцію охорони громадського порядку.

З початком Другої світової війни активізувався процес подальшої мілітаризації усього радянського суспільства. Цей же процес позначився на організації та діяльності органів внутрішніх справ.

З метою посилення партійного контролю та підвищення рівня політичної роботи 15 вересня 1939 р. ЦК ВКП(б) затвердив Положення про політичний відділ Головного управління (відділу) міліції НКВС СРСР та відповідні підрозділи у республіках. З 10 вересня 1940 р. реорганізуються паспортні столи, посилюється паспортний режим. У листопаді 1940 р. реформується дорожньо-транспортний відділ НКВС. В грудні 1940 р. створюються дитячі кімнати міліції. Відповідно до закону про військовий обов'язок з 1 вересня 1939 р. створюються військово- облікові столи. В 1940 р. усі працівники міліції пройшли табірні збори, де проводилися заняття з ППО, вогневої, стройової та фізичної підготовки. У березні 1940 р. була докорінно перебудована діяльність кримінального розшуку.

З приєднанням до УРСР Західної України, Північної Буковини та частини Бессарабії розпочався процес створення радянських органів внутрішніх справ і на цих територіях.

Прискорений репресивний процес "радянзації" викликав невдоволення місцевого населення. Під впливом ОУН розпочалися процеси опору новому

режимові, які розглядалися радянською владою як політичний бандитизм. Внаслідок цього, крім боротьби з криміналом, міліція повинна була займатися й проблемами політичного характеру.

В середині 1940 року з метою посилення боротьби з бандитизмом у Західній Україні в органах внутрішніх справ були створені відділення по боротьбі з бандитизмом (ВББ).

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 3 лютого 1941 р. НКВС був поділений на два наркомати – НКВС та НКДБ, органи міліції були передані НКВС. 25 лютого 1941 р. назва "робітничо-селянська міліція" була замінена на "міліція".

На початок військових дій загальною нормативною базою організації та діяльності органів міліції були Конституція УРСР; Кримінально-процесуальний кодекс УРСР, Адміністративний кодекс УРСР, Положення про Робітничо-селянську Міліцію в редакції 1941 року та інші нормативні акти союзних, союзно-республіканських органів влади та управління, відомчі акти НКВС СРСР та УРСР.

Можливість запровадження за певних умов на території республіки надзвичайного стану передбачалася не тільки АК УРСР, але й Конституцією. Тому в розвиток положень Конституції щодо надзвичайного стану Указом Президії Верховної Ради СРСР від 22 червня 1941 року «Про воєнний стан» на території УРСР запроваджувався надзвичайний стан у формі воєнного стану, згідно з яким, вся виконавча влада передавалася військовим органам. Воєнний стан вводився з метою забезпечення державної безпеки та порядку. Указ чітко регламентував правовий режим у місцевостях, проголошених на воєнному стані. Військовій владі було надано наступні повноваження щодо воєнного стану: встановлювати повинності для населення (авто-гужову, квартирну, трудову тощо), вилучати майно, транспортні засоби, встановлювати режим роботи установ та підприємств, встановлювати правила щодо в'їзду та виїзду з режимних територій, відселяти людей з території, проголошеної на воєнному стані та т. і. За всіма напрямками діяльності військові мали право видавати накази та розпорядження, які були обов'язковими для виконання всіма державними та громадськими органами та установами.

Більш того, державні органи повинні були максимально сприяти діяльності військового командування. Військове командування за цим указом мало можливість за невиконання своїх наказів та розпоряджень притягати винних до відповідальності "за законами воєнного часу". Указ також змінив підсудність у місцевостях, які проголошувалися на воєнному становищі. Всі справи тут мали передаватися на розгляд воєнним трибуналам. Рішення воєнних трибуналів підлягали оскарженню тільки у порядку нагляду.

Умови війни вимагали суттєвої перебудови державного апарату. Почалась ця перебудова з утворення надзвичайних органів – Державного Комітету Оборони та інституту його уповноважених, місцевих комітетів оборони та зосередження в їхніх руках всієї повноти влади з питань оборони країни. Спільною Постановою

ЦК ВКП(б), Президії Верховної Ради СРСР та Раднаркому СРСР від 30 червня 1941 року було утворено ДКО (Державний комітет оборони). Його рішення та розпорядження були обов'язковими для виконання всіма громадянами, всіма радянськими та господарчими органами, партійними організаціями та громадськими об'єднаннями. Головою ДКО став Сталін (з 1 серпня 1941р.), який крім того обіймав посади Верховного Головнокомандуючого та голови Ставки Верховного Головнокомандування. ДКО був вищою інстанцією по керівництву країною з метою її оборони, а Ставка була виконавчим органом, дії якої регулювались постановами ДКО.

В розвиток КК УРСР наказом НКО СРСР 12 листопада 1942 року була видана нова інструкція органам дізнання Червоної Армії. Відповідно до неї, на органи дізнання було покладено виконання перших, найпростіших процесуальних дій, по справах, які потребували обов'язкового провадження попереднього слідства

У розвиток Указу про воєнний стан РНК СРСР 25 червня 1941 р. видала постанову про начальників охорони військового тилу. Відповідно до указу, внутрішні війська, начальники винищувальних батальйонів, міліція, розташовані у зоні дії військового тилу підпорядковувалися відповідним начальникам охорони військового тилу. Крім того, головними обов'язками начальника охорони військового тилу були наведення порядку в тилу, «звільнення» доріг від біженців, боротьба з дезертирством, очищення шляхів сполучення, регулювання підвозу та евакуації, забезпечення безперервної роботи зв'язку, ліквідація диверсантів тощо.

Особливістю того часу було те, що окрім вищеназваних органів, які регулювали організацію та діяльність міліції, партійні органи також видавали акти, обов'язкові для органів міліції. Як приклад можна навести Постанову ЦК ВКП(б) «Про організацію боротьби в тилу німецьких військ» від 18 липня 1941 року, де були визначені загальні напрямки організації партійного підпілля та партизанського руху, організація яких була покладена й на органи НКВС та міліцію. Не зважаючи на те, що партійні органи видавали документи, що мали досить загальний характер, вони були обов'язковими до виконання для органів міліції.

Війна ускладнила та різко збільшила обсяг роботи органів міліції, що обумовлювалось збільшенням кількості особливо небезпечних злочинів. До того ж ці завдання треба було вирішувати з меншою кількістю співробітників, оскільки понад чверть особового складу пішло на фронт.

В цій ситуації необхідно було пристосовувати «колишню» структуру міліції до дії в нових умовах війни. Як і до війни, найвищим органом міліції було Головне управління міліції НКВС СРСР. Йому підпорядковувалися міністерства союзних республік. Згідно з Конституцією СРСР 1936 р. НКВС був союзно-республіканським наркоматом.

До складу НКВС УРСР входило управління міліції. їх начальники були також заступниками наркомів внутрішніх справ.

Управління міліції були й у складі УНКВС областей та автономних республік. Загальними структурними підрозділами управлінь міліції республік та областей були відділи: політичний, кримінального розшуку, БРСВ (БХСС), оперативний, служби та бойової підготовки, паспортно - реєстраційний, ДАІ та секретаріат.

У квітні 1941р. для боротьби з усіма видами політичного та кримінального бандитизму на всій території СРСР було утворено відділ по боротьбі з бандитизмом ГУМ НКВС СРСР та відділення по боротьбі з бандитизмом управлінь міліції УНКВС республік, країв, областей.

При обласному управлінні НКВС у ті часи існувало Управління Робітничо-селянської міліції у складі: 1. ВБРСВ (ОБХСС); 2. Відділ служби та бойової підготовки; 3. Оперативна частина; 4. Політвідділ; 5. Відділ МГЗ (ОМТО); 6. Пашпортно-реєстраційний відділ; 7. Відділ кримінального розшуку; 8. Міськвідділи РСМ (наприклад у Харкові їх було 19) ; 9. ДАІ (дивізіон РВР); 10. Фінвідділ; 11. Відділ кадрів; 12. Спецвідділи; 13. Секретаріат; 14. Поліклініка УРСМ; 15. Клуб; 16. ВАГС (ОАГС); 17. Витверезник.

Вже на початку війни більша частина міліції України увійшла до складу бойових частин (Наприклад, у дивізію Орлова), інша частина була евакуйована. Таким чином, до 1943 року діяльність НКВС УРСР на території України у традиційних формах було припинено.

В міру просування радянських військ на Захід постала проблема відновлення діяльності органів міліції на території України, яка звільнювалася від загарбників. У прифронтовій смузі заходи по охороні громадського порядку виконували війська охорони військового тилу. Після переміщення лінії фронту на території міст залишались спеціальні військові гарнізони та комендатури. Поступово поновлювалися органи радянської влади. З відбудовою рад та виконкомів відновлювались і підрозділи НКВС УРСР та міліції. Структура відновлених органів практично не змінювалась. Особливості були лише в структурних підрозділах органів міліції міст, які деякий час були штаб-квартирою уряду УРСР або місцем розташування НКВС УРСР. Тут створювалися додаткові підрозділи, які охороняли урядові об'єкти, та підрозділів, що забезпечували пересування урядових автомобілів.

На початку 40-х років проблема комплектування кадрів органів внутрішніх справ постала зі всією гостротою. За роки війни стан кадрів органів внутрішніх справ погіршився в зв'язку з тим, що значна кількість робітників (до 25-30%) була призвана на фронт вже в перші місяці війни. Ще у 1934 р. в органах міліції був запроваджений обов'язковий техмінімум, що значно підвищило рівень освіти співробітників. До моменту утворення Управління навчальних закладів НКВС вже існувала розгалужена мережа навчальних закладів. Сутність перебудови роботи радянської міліції полягала в тому, що її діяльність була підпорядкована інтересам фронту та укріплення тилу. Перебудова роботи органів міліції УРСР, територія якої була проголошена на воєнному стані, здійснювалася з урахуванням конкретних обставин, особливостей регіону. В залежності від

режиму, який був проголошений на тій чи іншій території України (прифронтна зона, режим облоги, режими 1 чи 2 категорії) змінювались, розширювались повноваження та обов'язки органів міліції. Додатково до основних завдань міліції війна висунула ряд нових: всіляке сприяння частинам Червоної Армії; організація охорони військових та господарських об'єктів; розосередження населення в бомбосховищах; знешкодження шпигунів, диверсантів; боротьба з панікерами, розповсюджувачами чуток, дезертирами, мародерами; забезпечення організованої евакуації населення, промислових підприємств, різноманітних господарчих вантажів на залізничному та водному транспорті; боротьба з крадіжками військових вантажів на транспорті; керівництво захистом об'єктів під час бомбардування, охорона місць з снарядами та авіабомбами, що не вибухнули; допомога у відправці поранених; забезпечення збереження документів, грошей та коштовностей; суворий нагляд за дотриманням правил, встановлених військовою владою, сприяння їй у притягненні громадян до виконання трудової повинності на оборонних об'єктах. Це далеко не повний перелік обов'язків, які радянська міліція виконувала в ті часи. Можна визначити й суто військові функції: 1) безпосередня участь співробітників міліції в бойових діях; 2) участь в охороні тилу фронтів, 3) участь в організації та діяльності партизанського руху, опору; 4) забезпечення охорони громадського порядку також можна віднести до бойових дій, якщо воно здійснювалося в умовах воєнного стану. Багато співробітників міліції з перших днів добровольцями або за мобілізацією пішли на фронт. Співробітники органів міліції приймали участь у боях: 1) безпосередньо у лавах Червоної Армії (25 % особового складу міліції було призвано до її лав) 2) у складі озброєних формувань, які прийняли на себе перший удар загарбників; 3) у винищувальних батальйонах; 4) у винищувальних групах, взводах, ротах, які формувались із співробітників міліції, НКВС, партійного та комсомольського активу для боротьби з парашутними десантами, диверсантами, шпигунами ; 5) в оперативних групах, частинах, а також об'єднаннях, які формувались з працівників міліції та НКВС. Працівники міліції прифронтових областей безпосередньо вели бойові операції проти порога. З цією метою були організовані оперативні групи, окремі частини а також об'єднання. Однією з форм безпосередньої участі працівників міліції в бойових діях були також винищувальні батальйони, що утворювались згідно з постановою РНК СРСР від 24 червня 1941 р. «Про охорону підприємств та установ та утворення винищувальних батальйонів», організація яких була покладена на НКВС СРСР.

Одним з напрямків діяльності органів міліції в надзвичайних умовах війни була участь її працівників в партизанському русі та радянському підпіллі. Важливу роль в справі організації та розгортання боротьби в і тилу фашистських військ відіграла директива РНК СРСР та ЦК ВКП/б/ від 29 червня 1941 р. «Партійним та радянським організаціям прифронтових областей». У тилу ворожих військ діяло також багато винищувально-диверсійних та розвідувальних груп. Як правило, вони комплектувались із співробітників міліції

та складались з 2 – 5 чоловік. Бойовим успіхам цих формувань сприяло те, що працівники міліції мали навик оперативної роботи, мали досвід конспірації та ведення розвідки, вміли швидко зорієнтуватись в обставинах та прийняти вірне рішення, мали підвищене почуття відповідальності за виконання дорученого завдання, знали та добре володіли зброєю.

Діяльність органів міліції по охороні громадського порядку та боротьбі зі злочинністю в роки війни мала багато особливостей в порівнянні з мирним часом. Міліції доводилося вести боротьбу з дезертирами, крадіжками, спекуляцією, дитячою безпритульністю, з порушенням законів про трудову мобілізацію, націоналістичними організаціями, які активізували свою діяльність з початком війни тощо. Особливу увагу було приділено боротьбі з бандитизмом, з так званим «політичним бандитизмом»

З часу окупації України співробітники міліції частково увійшли до міліцейської дивізії під керівництвом П.А.Орлова, яка вела бойові дії на Південному фронті. Інші були евакуйовані разом з НКВС УРСР. Багато працівників міліції України були підпорядковані відділу кадрів НКВС СРСР, та направлені до нового місця служби. Працівники органів міліції і здійснили вагомий внесок у справу боротьби з ворожою навалою.

Період війни позначився на системі судово-прокурорських органів. Зміни у судових органах і прокуратурі стосувалися передусім організації діяльності спеціальних судів і спеціальних прокурорських органів. Юридичною основою цих змін стало затверджене Указом ВР СРСР "Положення про військові трибунали в місцевостях, оголошених на воєнному стані і в районах воєнних дій" (22 червня 1941 р.). Відповідно до цього Положення, у прифронтових областях суди і органи прокуратури переводились на воєнний стан. Обласні, районні і міські прокуратури реорганізовувались у відповідні військові прокуратури. У діючій армії створювалися військові прокуратури фронтів, загальновійськових з'єднань та окремих корпусів. Окрім того, на території України функціонували військові прокуратури військ НКВС, гарнізонів, залізничних військ тощо. У діяльності органів прокуратури на перший план вийшла обвинувальна функція, її працівники брали активну участь у масових позасудових репресіях.

У військові трибунали реорганізовувалися обласні та лінійні суди залізничного і водного транспорту. Крім того, військові трибунали діяли при військових округах, фронтах, флотах; при арміях, корпусах та інших військових з'єднаннях. У військах НКВС створювалися спеціальні військові трибунали. Дію принципу виборності суддів було призупинено. Підсудність військових трибуналів розширювалася на підставі Указу "Про воєнний стан" (22 червня 1941 р.). їм, зокрема, передавалися усі справи про злочини, спрямовані проти оборони і державної безпеки. Останні трактувалися військовою владою надто широко - від вбивства до спекуляції та дрібного хуліганства. Окрім того, до підсудності

військових трибуналів додалися справи згідно з іншими указами ПВР СРСР, зокрема: "Про відповідальність за поширення у воєнний час брехливих чуток, що викликають тривогу серед населення" (6 липня 1941 р.), "Про відповідальність робітників і службовців підприємств воєнної промисловості за самовільне залишення підприємства" (26 грудня 1941 р.) тощо.

3. Спроби створення правоохоронної системи на території, окупованій нацистами.

На території України, тимчасово окупованій нацистами, були організовані спеціальні підрозділи для охорони громадського порядку. В цілому їх можна поділити на такі підвиди:

1. Поліція німецької адміністрації;
 - 1.1. Поліція безпеки та служба безпеки;
 - 1.2. Охоронна поліція;
 - 1.3. Жандармерія
2. Українська поліція, яка знаходилась на службі у окупантів - "служба внутрішнього порядку";
3. Українська поліція ОУН-УПА;
4. Радянські партизанські підрозділи, які діяли на території окупованій нацистами.

Поліція німецької адміністрації була складовою частиною окупаційного режиму. При групах армій і арміях знаходились повноважні представники — начальники поліції безпеки і служби безпеки. У їх розпорядження при групах армій закріплювалися так звані айнзацгрупи (оперативні групи). Функції цих спецпідрозділів визначалися таємним наказом штабу і полягали у «виконанні особливих завдань безпеки... швидкому та остаточному придушенні опору у захоплених фронтових та тилкових районах».

Кожна айнзацгрупа поділялася на 4-5 айнзацкоманд (оперативних команд) та зондеркоманд (особливих команд) і нараховувала від 500 до 1000 військовослужбовців. Айнзацкоманди та зондеркоманди діяли при арміях. Вони, в свою чергу, поділялись на тайлькоманди (місцеві команди), які при необхідності, за наказом командування групи армій чи армії передавались окремим військовим підрозділам.

Групи та команди мали діяти в зоні бойових дій у тактико-оперативному та адміністративному підпорядкуванні командуючим військовими з'єднаннями, в районі армійського тилу як і районі тилу армійських груп — в адміністративному підпорядкуванні військовому командуванню, а в оперативному відношенні — РСХА.

До обов'язків тилкових штабів армій належали забезпечення айнзацгруп та їх підрозділів паливом, продовольством, надання засобів зв'язку. Склад айнзацгруп комплектувався в основному за рахунок кадрів СС, СД, гестапо, кримінальної поліції та деяких інших формувань. Інструктори готувались державною таємною

поліцією (гестапо), кримінальною поліцією. Загальні засади її організації та діяльності були такі ж, як і в цілому по третьому рейху.

Ще одним різновидом каральних органів була охоронна поліція, яка підпорядковувалася міським та польовим комендатурам і контролювала в'язниці та табори. Поряд із суто каральними функціями службовці охоронної поліції допомагали айнзацкомандам здійснювати фільтрацію військовополонених, відбір "політично небажаних елементів", виявлення євреїв та інших "расово чужих осіб". При цьому слід визначити, що гестапо не належало право адміністративного контролю за концентраційними таборами, хоча діючи через РСХА, воно відповідало ш утримання під арештом політичних в'язнів.

Певну роль у зміцненні окупаційного режиму відіграла польова жандармерія, на яку були покладені завдання: а) контроль військових з'єднань, що проходили чи знаходились у підлеглому районі (підрозділи вермахту, місцевої поліції); б) проведення заходів поліції безпеки з власної ініціативи там, де не було служби безпеки, таємної польової поліції і сил начальника військ СС і поліції, чи на прохання таємної польової поліції; в) обробка справ контррозвідки; г) допомога органам військово-польового суду; д) участь у операціях по і нищенню партизан.

Крім того, польова жандармерія виконувала поліцейські функції щодо підтримання "порядку" — регулювання руху, контроль системи IV управління РСХА налічувало п'ять відділів, один з яких — IV Д — справи окупованих територій мав підвідділ IV ДЗ, що відав національними меншинами, українцями, росіянами, кавказькими емігрантами, видачею перепусток, обліком населення, розслідуванням злочинів за вказівками комендантів місцевих комендатур, наглядом за несенням служби місцевою поліцією. Вона підлягала безпосередньо коменданту польової комендатури. Стаціонарні поліцейські підрозділи іноді "підсилювались" місцевим населенням.

На території, підпорядкованій групі армій "Центр", місцева поліція мала назву "служба порядку". Вона формувалася з місцевих добровольців і існувала у формі стаціонарних з'єднань при несенні служби на певних об'єктах чи з метою виконання загальнополіцейських функцій. Виняток становила допоміжна служба порядку. Ті, хто до неї належали, несли поліцейську службу і водночас працювали на своїх звичайних місцях за цивільними професіями.

Функції служби порядку були такими: 1) запобігання і розслідування кримінальних випадків; 2) функції державної поліції (виявлення і розслідування ворожих актів); 3) суто поліцейські завдання (контроль дорожнього руху, забезпечення паспортного режиму, боротьба проти підпалів, пожеж, водної стихії, протиповітряна оборона, охорона господарських транспорт і деяких об'єктів військового значення; 4) боротьба з партизанами, терористами, парашутистами.

Для виконання цих завдань існувало відповідно чотири відділи: I — кримінальної поліції, II — державної поліції, III — загальнополіцейський і IV — бойова група. Структура та дисциплінарне підпорядкування служби порядку

були наступними. Найбільшим підрозділом в районі чи місті була рота, роти об'єднувались в батальйони. Командир батальйону, як правило, підпорядковувався коменданту польової комендатури, командир роти — коменданту місцевої комендатури.

Підготовка поліцейських служби порядку повинна була складатися з основного курсу, розрахованого на 4 тижні занять при місцевій комендатурі.

Пропагандистську обробку поліцейських здійснювали органи пропаганди, вони ж готували для служби порядку пропагандистів з числа поліцейських.

Допоміжні війська та поліцейські формування з місцевих жителів діяли в складі охоронних військ та військ адміністративно-господарської служби на території оперативного тилового району групи "Південь" мали свої особливості. Тут існувала українська допоміжна поліція, що служила для виконання місцевих поліцейських, комендантських та охоронних завдань польових і гарнізонних комендатур, а також громад і, відповідним чином, підпорядковувалась їм. Вона була стаціонарною. Як передбачалося в одній із директив, командування нею "завжди повинно бути в німецьких руках". Допущені до служби місцеві жителі мали перевірятися таємною польовою поліцією чи службою безпеки і "завжди знаходитись під контролем". На початку окупаційного періоду (у 1941 р.) окремо вимагалось, що "утворювані допоміжні підрозділи з місцевого населення ні в якому разі не повинні мати ознак будь-якого українського формування майбутнього, вони служать виключно німецьким цілям". Від доведеної ними при цьому своєї благонадійності залежатиме те, які завдання і яке місце "вони отримають, під час мирного будівництва у своєму районі. Згідно з директивами, для активної боротьби проти партизанів українська допоміжна поліція повинна була залучатись лише "у виключних випадках" (На відміну від зони цивільного управління).

Окрім вищезгаданих підрозділів існували ще так звані козачі сотні, які створювались з військовополонених "козачого походження та виучки". Вони разом з ударними силами охоронних дивізій використовувались для боротьби з партизанами.

Для того, аби звільнити якомога більшу кількість німецьких військ для східного фронту, було дозволено військовим частинам і комендатурам приймати на службу місцевих жителів і військовополонених. Вони могли бути використані як ремісники, водії автомобілів, конюхи чи для виконання інших завдань.

Документи дають можливість говорити про існування так званої "української міліції (поліції)". Вона формувалась з добровольців, які були засудженими при радянській владі за різні злочини. Озброєні вони були російськими гвинтівками. Форми не мали. Для підготовки в деяких місцях України були оршнізовані школи поліцейських. Ця "українська поліція" також виконувала лише функції по підтримці окупаційного режиму.

Проте важко точно визначити, чи це були окремі формування, чи це просто одна з назв допоміжних формувань з числа місцевих жителів. У згадуваному

наказі 213-й охоронній дивізії сказано, що "забороняється вживати це найменування відносно українських допоміжних підрозділів".

Службовці місцевих допоміжних сил повинні були приймати присягу. Причому добровольці з фольскдойче, козаків та українські добровольці мали різні тексти присяги, а німецькі інструктивні документи містять навіть "сценарій" її прийняття.

Так звані "місцеві допоміжні сили", "допоміжна охорона", добровольці" з місцевих жителів, які служили в армійських підрозділах, з моменту прийняття присяги вважалися військовослужбовцями вермахту і за військові злочини та дисциплінарні проступки в підрозділах чисельністю менше дивізії, які не мали власної юрисдикції, підлягали військовому кримінальному законодавству. Щодо них можна було застосовувати також імперський кодекс кримінального права.

Допоміжні охоронні команди формувались з місцевих жителів, які були "настроєні антибільшовистськи чи вели боротьбу з більшовиками". До складу команд не приймалися комуністи, прибічники "руху Бандери" (ОУН - УПА), кримінальні злочинці. Контроль за допоміжними командами здійснювали війська СД. Підпорядковувались допоміжні команди – військовому командуванню. Повноваження цих команд були дуже вузькими. Вони мали право тільки на тимчасовий арешт. Озброювались лише кийками. Вогнепальна зброя видавалась тимчасово, для виконання спеціальних завдань німецького командування.

Поліція ОУН була добре озброєна (гвинтівки, автомати, кулемети тощо). Формувалась вона на загальних засадах формування підрозділів ОУН. Іноді поліція ОУН мала спів відносини з окупаційним режимом (мала спеціальні документи, які давали право на носіння зброї), іноді вела активну боротьбу з німецькими загарбниками. Однак, один напрямок діяльності поліції ОУН-УПА мав не притаманний поліцейським органам аспект озброєна боротьба з польським населенням (суто каральні заходи).

Радянські партизани на території, звільненій від окупантів і контрольованій партизанами, здійснювали заходи по відновленню радянських органів влади. Однак, не можна вважати, що радянська влада була відтворена на цих територіях у повному обсязі. Функції з охорони громадського порядку та інші функції, які за радянських часів виконувала міліція, виконували партизани в межах несення служби та особових чергувань.

3. Організація та діяльність міліції УРСР в повоєнний період (1946 – 1953 рр.).

З переходом до мирного життя в організації та діяльності міліції загальною нормативною базою були: Конституція УРСР 1937 р., Кримінально-процесуальний кодекс УРСР, Кримінальний кодекс УРСР, Адміністративний кодекс УРСР, Положення про робітничо-селянську міліцію, та інші акти союзних, союзно-республіканських органів влади та управління, відомчі акти НКВС – МВС СРСР і УРСР.

Ряд змін в організації та діяльності міліції започаткувалися в період розробки та прийняття Конституції СРСР 1936 року та Конституції УРСР 1937 року.

Відповідно до змін в радянському суспільстві, що відбулися у повоєнний період, законодавча база та нормативні засади, що регулювали діяльність та організацію міліції поступово вдосконалювались.

Так, в листопаді 1950 р. вийшла нова редакція Кримінального кодексу УРСР, який був запроваджений в дію ще 8 червня 1927 р. Кримінальний кодекс УРСР складався з двох частин: Загальної та Особливої. В першій частині закріплювали загальні положення кримінальної науки та основні положення кримінального кодексу в цілому.

Друга – Особлива частина – кримінального кодексу охоплювала перелік злочинів та покарань.

Діяльність органів міліції, як органів дізнання регулювалась, Кримінально-процесуальним кодексом УРСР, затвердженим Постановою ЦВК УРСР від 20 червня 1927 р. в редакції із змінами та доповненнями на 1 листопада 1950 р.

Та більш значна частина діяльності органів міліції УРСР в повоєнний час керувалась Адміністративним кодексом, затвердженим Постановою ЦВК УРСР від 12 жовтня 1927 р. Цей кодекс детально визначав діяльність міліції по застосуванню норм адміністративного права.

До системи правового забезпечення діяльності органів міліції можна віднести ще ряд постанов ЦВК та РНК, як союзного, так і республіканського значення, а також широке коло відомчих нормативних актів.

Післявоєнний період 1946 – 1953 рр. став важливим етапом у формуванні та розвитку правоохоронних органів, особливо це стосується органів міліції.

Тяжкі умови, що склалися на початку 1946 року, особливо зростання злочинності, з найбільш небезпечними її проявами (бандитизм, вбивство, розбій) примусили уряд піти на перший крок в реорганізації органів міліції.

Наприкінці 1945 та на початку 1946 р. організаційні форми побудови міліції залишались, переважно, такими ж, як у довоєнний час. У складі ГУМ НКВС СРСР, управлінь міліції союзних республік і областей працювали такі відділи: політичний, кримінального розшуку (КР), боротьби з розкраданням соціалістичної власності та спекуляцією (БРСВС), оперативний, служби і бойової підготовки, державної автомобільної інспекції (ДАІ), паспортний і секретаріат. Центральним керівним органом міліції було ГУМ. Начальники зазначених органів міліції водночас були заступниками народних комісарів внутрішніх справ республік, начальників управлінь НК ВС областей, начальників відділів і відділень НКВС міст і районів.

У зв'язку з погіршенням оперативної обстановки наказом НКВС від 17 жовтня 1945 р. всім органам НКВС та міліції було запропоновано посилити оперативну роботу.

Починаючи з 1946р., поступово вдосконалювалась організаційна структура органів міліції, пристосовуючись до змін у громадському житті.

18 березня 1946р. на першій сесії другого скликання Верховної Ради СРСР Народний Комісаріат внутрішніх справ був перейменований на Міністерство внутрішніх справ СРСР, аналогічні зміни були проведені і в союзних республіках.

У червні 1946 р., МВС СРСР скасувало адміністративний відділ ГУМ та його місцеві органи. Їхні функції перебрав паспортний відділ ГУМ та його територіальні підрозділи.

Через місяць, у липні цього ж року, відділ кримінального розшуку ГУМ МВС СРСР був реорганізований в управління кримінального розшуку (УКР). Його діяльність ґрунтувалась на територіальному принципі і регламентувалась відповідним Положенням. Начальник УКР підпорядковувався начальникові Головного управління міліції та його першому заступнику.

Важливу роль в формуванні органів міліції відіграла кадрова політика, основною метою якої було підбір і укомплектування особовим складом підрозділів органів міліції.

В головному управлінні міліції МВС СРСР в лютому 1947р. був створений відділ кадрів, на місцях в республіканських і обласних управліннях – відділення кадрів.

Економічна криза, руїна, заподіяні війною народному господарству і у мовили зростання економічних злочинів. Забезпечення боротьби з цим видом злочину було справою всієї міліції, але основна роль відводилась боротьбі з розкраданням соціалістичної власності, спекуляції.

Відділ БРСВС Головного управління міліції в 1947р. був реорганізований в Управління БРСВС. Внаслідок проведення грошової реформи в 1947р. змінилась структура апарата УБРСВС, створювалися п'ять нових відділень, які здійснювали роботу за галузевим принципом. Працівники п'ятого відділення здійснювали розслідування про розкрадання, розтрати та розбазарювання державного і громадського майна.

В лютому 1948 р. у складі Головного Управління міліції МВС СРСР і союзних республік, областей були виділені слідчі відділи і відділення.

Функціональні обов'язки і права працівників міліції закріплювались у Дисциплінарному Статуті, який був введений в дію 7 липня 1948 р. відміняв Дисциплінарний Статут за № 40 від 22 липня 1931 року.

Для проведення політико-виховної роботи в органах внутрішніх справ у квітні 1949 р. за рішенням ЦК ВКП(б) вводилася посада заступника начальника по політчастині.

Оперативні умови в західних регіонах СРСР в середині 1949 р значно ускладнювались. Причинами цього була активна діяльність бандитських угруповань та об'єднань українських націоналістів.

В липні 1949 р. в УББ МВС УРСР утворені відділи з керівництвом оперативною роботою для боротьби з карною злочинністю, керівництвом боротьбою і розшуком бандитів, проведенню слідчої роботи. В УМВ областей республіки були

утворені відділення по боротьбі бандитизмом, а в міських, районних відділах внутрішніх справ - апарат по боротьбі з бандитизмом.

В жовтні 1949 р. за рішенням уряду міліцію було передано із МВ до МДБ і в складі МДБ встановлювалися її нові функції.

1. Керівництво міліцейською службою, яка займалась питаннями охорони громадського порядку і громадської безпеки.

2. Проведення адміністративних заходів по виконанню законів розпоряджень центральних і місцевих органів влади.

3. Боротьба з розкраданням соціалістичної власності (БРСВ та боротьба з карною злочинністю (КР).

Була розроблена відповідно нова структура місцевих органів міліції, скасований принцип керівництва місцевими органами КР.

Діяльність карного розшуку в боротьбі зі злочинністю.

Діяльність карного розшуку полягала в попередженні і розкритті карних злочинів, причому основний удар був спрямований проти злочинців рецидивістів, організаторів злочинів.

Для цього оперативні працівники виявляли злочинців-рецидивістів місця їхніх збіговиськ, виявляли тих, хто займався скупкою і продажем краденого, а також усіх тих, хто вів сумнівний спосіб життя. Це можливість запобігати і своєчасно попереджувати карні злочини.

До обов'язків працівників карного розшуку входила й охорона державної і громадської власності від злодіїв та грабіжників.

Контроль за організацією охорони відділень і контор Державного банку, відділень зв'язку, ощадних кас, інкасаторських пунктів, магазинів і інших державних і громадських об'єктів – усе покладено на працівників карного розшуку. До обов'язку працівників карного розшуку входила також боротьба з дитячою бездоглядністю. Безпритульні діти і підлітки під впливом дорослих злочинців, часто самі ставали злочинцями. Щоб цього не відбувалося, працівники міліції направляли їх у дитячі колонії, а звідти їх повертали в сім'ї, відправляли в школу, на роботу або, у разі необхідності, передавали до суду.

У боротьбі зі злочинністю працівники карного розшуку використовували можливість всіх апаратів міліції, і в першу чергу зовнішньої служби і паспортних столів; їм сприяли або так звані допоміжні сили міліції: двірники, нічні сторожі, сільські виконавці.

Ще одним важливим завданням, що стояло перед працівниками карного розшуку була боротьба з націоналістичним підпіллям у західних областях України.

Бойова діяльність міліції по ліквідації націоналістичних груп відбувалася разом із відділами по боротьбі з бандитизмом (ВББ). У 1947 році були з'єднанні відділи КР і ВББ. У зв'язку з цим уряд видав ряд керівних документів які визначали форми і методи боротьби проти націоналістичного підпілля.

Так, із 15 липня 1946 року за підписом Начальника Головного Управління ББ МВС СРСР, начальникам УМВС у західних областей наданий для виконання

"План додаткових заходів щодо посилення боротьби з бандитизмом у західних областях Української РСР". План передбачав таке, частини і з'єднання внутрішніх військ МВС, дислоковані в даний час у західних областях УРСР, лишити на місцях орієнтовно до 1 січня 1947 року; ввести до штату РВ МВС західних областей України посаду заступника начальника РВ – він же начальник виділення по боротьбі з бандитизмом.

До кінця 1949 р. націоналістичні групи змінили тактику своїх дій, ставали більш обережними. Вони організовували раптові напади на радянські установи, окремих осіб, що підтримували радянську владу, після чого швидко зникали.

Враховуючи обставини що склалися, органи міліції і війська МВС також змінили методи оперативно-бойової діяльності. Від значних операцій по прочісуванню лісів вони перейшли до окремих, добре підготовлених операцій, що проводилися як правило, дрібними підрозділами. Особлива увага приділялася активному нічному пошуку, виставлянню засідок і секретів на шляхах ймовірного руху груп УПА.

ВКР і ВББ західних областей були посилені бойовими оперативними групами за рахунок інших областей і республік країни, про що говорилося в постанові Ради Міністрів СРСР від 16 серпня 1946 року, і в пояснювальній записці до проекту штатів УББ – ВББ і відділу розшук злочинців МВС – УМВС УРСР. В останній пропонувалося збільшити відділи КР і ББ західних областей за рахунок штатних одиниць в апаратах ВББ УМВС і міськрайорганах МВС східних областей УРСР.

Особливе значення надавалося залученню місцевого населення до боротьби з бандами. З партійно-комсомольського активу формувалися чекістсько-військові групи, винищувальні батальйони.

Боротьба з розкраданнями соціалістичної власності та посадовими злочинами.

У повоєнні роки, коли необхідно було не тільки відбудувати зруйноване фашистськими загарбниками народне господарство, але й створити умови для його подальшого піднесення, розкрадання державної і громадської власності завдавали особливо суттєву шкоду.

4 червня 1947 року Верховна Рада СРСР видала указ "Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного і громадського майна", спрямований на посилення боротьби з паразитуючими елементами. Указ передбачав сувору відповідальність за розкрадання державного і громадського майна, чим змусив значну частину розкрадачів припинити свою злочинну діяльність.

Забезпечення збереження державної і громадської власності, охорони її від злочинних зазіхань із боку розкрадачів було найважливішою справою всієї міліції, усіх без винятку її служб, кожного співпрацівника.

Основна роль у виконанні цих завдань приділялася відділам боротьби з розкраданнями соціалістичної власності і спекуляцією (ВБРСВС), що працюючи в тісному контакті з усіма службами, використовували можливість слідства,

карного розшуку, науково-технічних відділів і паспортних апаратів, державтоінспекції і зовнішньої служби.

У повоєнний період органи міліції України, і зокрема апарати ВБРСВС, основну увагу зосередили на боротьбі з розкрадачами державної і кооперативної власності; на проведенні профілактичних заходів, спрямованих на попередження і припинення розкрадань і розтрат товарно-матеріальних цінностей і усунення причин, що сприяли цьому; на боротьбі з розкраданнями, розбазарюванням і іншої продукції і насінних матеріалів; на посиленні боротьби зі спекуляцією, із порушенням правил торгівлі і інших злочинів.

В зв'язку з руїною, заподіяною війною сільському господарству України, і неврожаєм 1946 року предметом особливої турботи була охорона від злочинних зазіхань зерна, м'яса, молока й інших і сільськогосподарських продуктів при їхньому виробництві і заготівлях, відбудова і подальше піднесення сільського господарства були народною справою, і кращий внесок, що могла внести в цю справу міліція, - своєчасно попереджати, швидко і цілком розкривати розкрадання в сільському господарстві.

Роль органів міліції, апаратів ВБРСВС і кожного співпрацівника в справі охорони і цілості сільськогосподарських продуктів велика і різноманітна. Крім суто оперативних заходів щодо розкрадачів і спекулянтів проводилася велика організаційна профілактична робота.

Одним із найважливіших заходів щодо мобілізації працівників сільського господарства на охорону і цілість врожаю стало роз'яснення колгоспникам, робітникам радгоспів і МТС Указу Президії Верховної Ради СРСР від 4 червня 1947 року "Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного і громадського майна". Працівники міліції допомагали керівникам колгоспів і радгоспів організувати охорону громадського і державного майна.

Значну роботу здійснили органи міліції по боротьбу з розкраданнями продовольчих і промтоварних карток і зловживаннями при їхньому розподілі.

Разом із партійними і радянськими організаціями апарати ВБРСВС здійснювали раптові перевірки об'єктів видачі, урахування збереження і знищення карток і талонів. Цими перевітками були розкриті багато недоліків і зловживань. Працівники міліції затримували також тих, хто продавав і купував картки на ринках.

У грудні 1947 року була скасована карткова система постачання, проведена грошова реформа, знижені ціни на предмети масового споживання.

Не бажаючи відмовлятися від паразитичного способу життя, злочинці стали удаватися до нових форм і методів розкрадань.

У грудні 1947 року для охорони й організації пунктів обміну грошей у всі області УРСР були відряджені керівні працівники республіканського апарату МВС і міліції.

Уряд, приділяючи велику увагу цілості державної громадської власності боротьбі зі спекуляцією й іншими злочинами, у повоєнний період прийняв низку рішень і постанов, що лягли в основу діяльності органів міліції, ВБРСВС.

Зовнішня служба й інші підрозділи міліції в боротьбі з злочинністю.

Найбільш численним загоном органів міліції є зовнішня служба. Працівники зовнішньої служби в багатьох випадках першими вживають заходів; до попередження різноманітних правопорушень, до затримки злочинців.

Свою роботу з охорони громадського порядку і боротьби з злочинністю співпрацівники зовнішньої служби виконували в контакті працівниками карного розшуку, відділів боротьби розкраданнями соціалістичної власності, паспортних Столів державтоінспекції, активно допомагаючи попереджати, припиняти розкривати злочини, розшукувати і затримувати злочинців. Працівник зовнішньої служби вели боротьбу зі злодіями і спекулянтами розкрадачами і здирниками, хуліганами й іншими порушникам! громадського порядку.

Головним завданням зовнішньої служби міліції була охорона громадського порядку. У повоєнні роки, з огляду на складність обстановки, керівництво і міські відділи міліції підсилили в міста робітничих і дачних селищах, на залізничних пристанях постову патрульну службу.

4 квітня 1946 р. наказом МВС СРСР була оголошена інструкція, що скасувала посаду міських дільничних інспекторів. В ній зазначалося: "Для| правильної організації роботи міліції по забезпеченню громадської порядку, особистої і громадської безпеки громадян і своєчасної попередження злочинів територія міського відділення міліції ділиться і ділянки, обслуговування яких покладається на дільничних уповноважених...". Дільничні уповноважені зобов'язані були вести роботу по підтримці громадського порядку: своєчасно виявляв попереджати і припиняти злочини; знати про кожну подію на дільниці, підтримувати зв'язок із громадськістю, приймати і розглядати заяви громадян; підтримувати паспортний режим, не припускати випадків хуліганства, дитячої бездоглядності і безпритульності на своїй ділянці.

Таким чином, обов'язки дільничних уповноважених виходили з межі зовнішньої служби й охоплювали в тій чи іншій мірі майже всі види діяльності міліції.

Багатогранна діяльність працівників зовнішньої служби і обмежувалася охороною громадського порядку і боротьбою і злочинністю. Значне місце в цій діяльності займала робота і здійсненню адміністративного нагляду.

Співпрацівники зовнішньої служби організували відомчу міліцію і охороні об'єктів, здійснювали нагляд за санітарним станом і благоустроєм подвір'їв, вулиць, садів, парків і інших місць громадського користування.

У 1952 р. був введений у дію новий Статут постової і патрульної служби, що визначав порядок організації і несення цієї служби, а також обов'язки і права постового і патрульного.

У новому Статуті був узагальнений великий досвід організації зовнішньої служби. Статут був складений з урахуванням підвищених вимог, до органів міліції в питаннях охорони громадського порядку, соціалістичної і масності, особистої і майнової безпеки громадян, нагляду за рухом і транспорту і

пішоходів і т.ін. Статут містив новий розділ – про Нагородження постового регулювальника, патрульного за особливі заслуги в охороні громадського порядку та боротьбі з карною злочинністю.

До обов'язків органів міліції входить і організація руху транспорту і пішоходів. Ця функція була покладена на державну автомобільну Інспекцію (ДАІ) і відділи регулювання вуличного руху (ВРУД) в тих містах, де останні були створенні.

На ДАІ покладалися: боротьба з аваріями і неправомірним використанням автотранспорту, нагляд за підготовкою і вихованням кадрів водіїв, розробка технічних норм експлуатації автотранспорту, його облік. З липня 1936 г. РНК затвердила Положення про Державну автомобільну інспекцію Головного Управління робітничо-селянської міліції НКВС СРСР. У ньому підтверджувалися завдання, покладені на ДАІ. Встановлювалося, що для їхнього виконання ДАІ зобов'язана: вести облік аварій автомобільного транспорту; виявляти їхні причини і винних, притягати останніх до відповідальності; контролювати проведення ними мобільними господарствами, а також наркоматами, заснуваннями й організаціями необхідних заходів щодо утримання автопарку в технічно травному стані, що забезпечує безпеку руху; керувати роботою шкіл і курсів з підготовки кадрів водіїв; вести в межах Союзу РСР облік автомобілів і мотоциклів по марках, власникам і категоріям, видавати номерні знаки і технічні паспорти, здійснювати періодичні технічні огляди транспортних засобів; розробляти технічні норми витрати ГСМ і шин, а також загальні норми експлуатації автотранспорту.

Служба безпеки ОУН (б) (СБ ОУН) — спеціальний внутрішній розвідувальний та контррозвідувальний підрозділ українського визвольного руху, створений 1940 року як окрема референтура проводу ОУН, для налагодження внутрішньої та зовнішньої розвідки, виявлення та ліквідація ворожої агентури, знищення функціонерів окупаційної влади, створення власної мережі інформаторів.

Першим головою СБ був Микола Лебідь, другим — Микола Арсенич, який очолював службу впродовж шести років і найбільше доклався до її розбудови.

Структура СБ чітко прив'язувалася до територіальних ланок ОУН. Референтури СБ створювалися на всіх рівнях організаційних клітин ОУН, починаючи від Проводу ОУН в Україні й закінчуючи районними. До штату кожної референтури СБ входили:

- Референт СБ — здійснював загальне керівництво діяльністю підлеглих референтури, займався оперативною роботою, для якої вербував собі агентуру й інформаторів серед місцевого населення та агентури органів МДБ.
- Заступник референта СБ — допомагав референту та виконував його обов'язки у разі його відсутності.
- Комендант боївки СБ — керував бойовиками СБ.

- Слідчі СБ — розслідували обставин провалу учасників підпілля ОУН, фактів співпраці місцевих мешканців та окремих членів ОУН з органами МДБ.
- Архіваріус СБ — вели документацію СБ: картотеки агентури МДБ та підозрілих осіб, протоколи допитів та інші документи, пов'язані з діяльністю цієї структури.
- Бойовики боївки СБ — охороняли криївки, де працювали референти, слідчі СБ чи зберігалися документи. Займалися затримання та доправленням підозрюваного до місця допиту, а також виконанням вироків.
- Інформатор СБ — збирав інформацію про рух підрозділів військ МДБ, поведінку мешканців населених пунктів, зустрічі оперативних співробітників МДБ із місцевим населенням тощо.

Була визначена штатна чисельність референтур. Так, районна мала 22 одиниці складу, 10 жандармів. На практиці ж, за умов бойових дій та підпілля, склад референтур не був постійним.

Після втрат, що їх зазнало підпілля ОУН у кінці 1945 — початку 1946 років, та зміни тактики підпілля ситуація кардинально змінюється. За браком кадрів боївки СБ перестали бути такими чисельними і нараховували не більше трьох-п'яти осіб на чолі зі своїм референтом СБ певної структурної одиниці підпілля.

Головним завданням СБ як спецслужби ОУН і УПА була розвідувальна і контррозвідувальна діяльність, захист визвольного руху від проникнення ворожої агентури, також вона виконувала каральні функції. Для знешкодження інформаторів та агентури НКВС СБ ОУН використовувала слідчий апарат та розбудовану мережу власної агентури. СБ ОУН проводила документування власної діяльності, складаючи протоколи, акти, інструкції та інші документи.

Завдання Служби безпеки: виявлення і ліквідація радянської агентури, яка занурюється до підпілля, створення агентурних позицій у радянських партизанських загонах, розкладницька робота серед них, підготовка агентури для вкорінення до органів радянської влади, державної безпеки і міліції. Апарат Служби безпеки здійснював контррозвідувальне забезпечення конспіративних ліній зв'язку. Всі вояки, незалежно від службового становища, зобов'язувалися співпрацювати зі Службою безпеки, командири і провідники, які приймали нових учасників УПА без попередньої перевірки їх Службою безпеки, прирівнювалися до «явних ворогів».

Організація українських націоналістів (ОУН (б)) та її Служба безпеки, і карально-репресивні органи СРСР та створені ними спецгрупи в своїй діяльності постійно спирались на підпільні сітки своїх інформаторів та помічників і боролись з ворожою агентурою. Досить численній націоналістичній підпільній сітці ОУН органи НКВС і НКДБ протиставили свою мережу «антипідпілля», котра, попри таку ж конспіративність, була ще більш численною. На облік органів НКВС західних областей України станом на 1 липня 1945 року

перебувало 11 тисяч 214 осіб агентури, серед них 175 резидентів, 1 тисяча 196 агентів і 9 тисяч 843 інформатора. Агентурна мережа органів НКДБ була ще масштабнішою. Тільки за період з 1 січня 1945 по 1 липня 1946 року органи НКДБ завербували 596 агентів, 93 резидента, 4 941 інформатора і 41 утримувача явочних і конспіративних квартир, всього сумарно 5 тисяч 671 особу. Лише в Станіславській області станом на 25 липня 1946 року агентура НКДБ налічувала 6 тисяч 405 осіб; з них: 142 резидента, 641 агент, 5 тисяч 572 інформатора та 50 власників явочних і конспіративних квартир.

В історичній літературі описані випадки діяльності агентури, завербованої з місцевого населення. Так, наприклад, НКВД завербувало інформатором жительку одного із сіл Іванну, котра працювала інспектором збирання податків. Їй видали документи інструктора райвно, який займався обліком дітей шкільного віку, але насправді Іванна вела розвідку, збирала відомості про націоналістичне підпілля. Використовуючи її інформацію, НКВД здійснило ряд успішних операцій в декількох районах області. Пізніше вона стала дружиною начальника відділу Тернопільського обласного управління НКВС Олексія Соколова. За заслуги в боротьбі з підпіллям вона була нагороджена орденом «Знак Пошани».

Головною відмінністю «антипідпілля» від мережі ОУН, котра формувалась на добровільних засадах, було те, що агентура карально-репресивних органів вербувалася в основному за допомогою методів залякування потенційних провокаторів та сексотів або, значно рідше, за допомогою підкупу, незначного матеріального заохочення. Ставлення до агентури з обох боків протистояння також суттєво відрізнялося. Виявленого підпільника ОУН або симпатика зазвичай пробували перевербувати, а, в разі відмови, найчастіше відправляли в тюрму або на заслання і значно рідше розстрілювали чи піддавали смертній карі в інший спосіб. Натомість українські повстанці могли відпустити додому взяту полон червоноармійця або «стрибка» (бійця винищувального батальйону), але дуже рідко залишали в живих викритих агентів та сексотів карально-репресивних органів СРСР. Так агент Дрогобицького обласного МДБ «Бульба» за домовленістю з начальником Бориславського МВ МДБ капітаном Г. Зубаковим, у якого «Бульба» перебував на зв'язку, повинен був з'явитися у міський військкомат і через резидента «Гормана» чи самому телефоном викликати капітана Григорія Зубакова у міський військкомат для особистої зустрічі. Однак «Бульба» почав телефонувати у МВ МДБ із місця своєї праці (товарна контора), не дотелефонувавшись, поїхав велосипедом на вокзал та із кімнати чергового зателефонував, після чого поїхав у військкомат, де мав зустріч із капітаном Зубаковим. Через іншу агентуру було встановлено, що в обох випадках, коли «Бульба» телефонував до МВ МДБ, у приміщенні перебували різні особи, які чули розмову, окремі з них співпрацювали з українським підпіллям. Після цього 8 травня 1948 року в с. Губичі, тепер частина м. Борислав Львівської області, агента «Бульбу» було повішено.

СБ боролась з радянською агентурою, завербованою з місцевих жителів, подібними методами, як партизанське підпілля в Європі боролось з нацистською чи комуністичною агентурою.

Мережа органів Служби безпеки будувалася відповідно до структури військово-адміністративного поділу УПА. Коменданту запліля підлягала референтура Служби безпеки, останній — референтури військових округ, військових надрайонів і районів. Робилися спроби запровадити певний штатний розклад референтур Служби безпеки військово-територіальних одиниць.

Для здійснення контррозвідальних функцій застосовувалася «контррозвідча агентура», яка насаджувалася при всіх самостійних бойових підрозділах, підрозділах забезпечення і штабах із розрахунку одне оперативне джерело на рій (8—10 вояків). Повстанські підрозділи рясно інфільтрували контррозвідною агентурою. Так, у сотнях «Негуса» і «Макса» з'єднання «Богун» (УПА «Північ») із 220 стрільців до інформаційної мережі Служби безпеки залучили 26 осіб.

Негативною стороною діяльності Служби безпеки УПА стали неадекватні оперативній обстановці фізичні «чистки» повстанців, котрі знекровлювали повстанський рух та полегшували його розкладення радянськими силовими структурами.

Із кінця 1943 Служба безпеки була виведена зі складу УПА і діяла в територіальній мережі підпілля ОУН. Надалі функції контррозвідки покладалися на 4-й (персональний) відділ штабів УПА.

Терор — один із методів боротьби СБ ОУН(б) проти співробітників радянських силових органів на території Волині та Полісся. Його завдання полягали у фізичному знищенні ворога, залякуванні, демонстрації сили оунівського підпілля. СБ здійснювала замаху на діячів каральних органів СРСР. Схоплених міліціонерів та співробітників органів держбезпеки есбісти переважно жорстоко страчували, інколи терору зазнавали сім'ї співробітників радянських силових органів. Відомі випадки терористичних актів есбістів у формі червоноармійців, солдатів внутрішніх військ, прикордонників, міліціонерів і під виглядом «стрибків». Успішне проведення індивідуальних терактів проти радянських військових забезпечило можливість тривалого протистояння сильнішому та досвідченішому ворогу. Проблема терористичної діяльності ОУН на регіональному рівні вивчена недостатньо.

В радянських документах виявлені дані, що під виглядом боївок СБ орудували спецгрупи НКВС, котрі вбивали учасників націоналістичного підпілля та мирних громадян, запідозрених у співпраці з ОУН-УПА. Відтак, можна припускати, значну частину злочинів, які радянська та сучасна проросійська історіографія приписує СБ ОУН, фактично скоїли спецгрупи НКВС під виглядом та від імені структур СБ ОУН. Факти провокаційної

діяльності спецгруп НКВС та злочини спецгруп НКВС також зафіксовані і у внутрішніх документах СБ ОУН.